

Karel Josef Hellmann

(Doneski k starejši gledališki zgodovini Ljubljane)

Zgodovina stanovskega gledališča v Ljubljani je zlasti do l. 1790 dokaj podrobno raziskana,¹ za obdobje 1768—1773 pa nimamo skoraj nobenih podatkov o nemških igralskih družinah na ljubljanskem odru. Vemo le, da so tu v tem času nastopali laški operisti (1769, 1773),² vendar pa je stanovsko gledališko ravnateljstvo slej ko prej — vsaj v zimski igralni sezoni — po ustaljeni navadi oddajalo gledališče v najem nemškimi potujočim igralcem. Iz sekundarnih virov lahko ugotovimo, da je l. 1772 v Ljubljani igrala družina Karla Josefa Hellmanna.³ Viri tudi povedo, da je igralec Fuhrmann — mogoče mož Barbare Fuhrmann, znane direktise nekega dunajskega predmestnega gledališkega odra — ki je l. 1772 nastopal v Gradcu pri Hellmannovi in Koberweinovi igralski kompaniji, še to leto odšel v Ljubljano.⁴

Sekundarni viri uvrščajo Hellmannovo ljubljansko entreprizo časovno med entreprizo v Gradcu in Penzingu pri Dunaju — se pravi v čas med pomladjo 1772 in 4. avgustom istega leta, ko sta Hellmann in Koberwein začela s predstavami na penzinškem gledališkem odru.⁵ Hellmann je bil pravi potujoči principal, ki je pogostno menjaval kraj in gledališča, zato je verjetno, da je tudi v Ljubljani igral le nekaj mesecev — najbrž poleti 1772, čeprav nemške družine v poletnem času v Ljubljani le redkokdaj nastopajo. Začasno se ne da ugotoviti, ali je Hellmann v Ljubljano pripeljal samo svojo igralsko družino, ali pa je z njim prišlo tudi igralsko osebje njegovega dolgoletnega družabnika Simona Friedricha Koberweina (1733 — po 1808),⁶ ki od leta 1768 pa vsaj do 1777 skoraj nerazdružljivo spremlja Hellmanna po vseh mestih takratne Notranje Avstrije.⁷ Koberweinu se je v letu 1772 rodila hči Franciška, takrat je bil Koberwein v Kremsu ob Donavi;⁸ ker je spomladi igral še v Gradcu, v jeseni pa v Penzingu, ni izključeno, da poleti ni igral v Ljubljani, saj je v Kremsu lahko nastopal po oktobru 1772. Vendar moramo to podmeno začasno sprejeti z rezervo.

Hellmann je v zgodovini nemških potujočih igralskih družin dokaj znana oseba. Rojen je bil 1726 na Dunaju, postal je igralec, nato principal družine, ki nastopa 1758 v zdravilišču Baden pri Dunaju,⁹ 1759 pa v Dunajskem Novem

¹ Radics Peter, *Die Entwicklung des deutschen Bühnenwesens in Laibach* (Laibach 1912); Škerlj Stanko, *Italijanske predstave v Ljubljani...* (Kronika Slovenskih mest I—III); Ludvik Dušan, *Nemško gledališče v Ljubljani do leta 1790* (Ljubljana 1957).

² Škerlj, *Kronika* II, 49, 107, 200.

³ Kosch Wilhelm, *Deutsches Theater-Lexikon* I, 748 (Klagenfurt 1953). Hellmann doslej ni bil v razvidu zgodovinarjev ljubljanskega gledališča, zato dopolni in popravi Ludvik l. c. 50 (prvi odstavek poglavja J. M. Menninger).

⁴ Ludvik l. c. 50, 175.

⁵ Blüml & Gugitz, *Alt-Wiener Thespiskarren* (Wien 1925), 43, 45.

⁶ Kosch l. c. II, 1037 ss.

⁷ Podatki o Koberweinu kot družabniku Hellmanna so navedeni po Kosch I (Hellmann) in Blüml & Gugitz (iste strani kot pri Hellmannu).

⁸ Kosch l. c. II, 962 (Karly Franziska).

⁹ Rommel Otto, *Die Alt-Wiener Volkskomödie* (Wien 1952), 416.

mestu (Wiener-Neustadt). Kaže, da se je njegova prva igralska družina razšla, kajti Hellmann leta 1766 nastopa le še kot igralec v družini znanega principala Josefa Matthiasa Menningerja v Badnu, v letih 1767 in 1768 igra v graškem gledališču, nato prevzame z družabnikom Koberweinom gledališče v Bratislavi, 1770 je v Brnu, nato spet v Bratislavi, 1771/1772 v Gradcu (s Koberweinom), 1772 v Ljubljani, v Penzingu (s Koberweinom od 4. avgusta do konca oktobra), 1773 je izpričan za Olomouc in Penzing (s Koberweinom od junija do novembra), 1774 je spet v Olomoucu, morda v Pragi, ponovno v Penzingu (s Koberweinom v juniju in juliju), poslovi se začasno od družabnika in za zmeraj od Penzinga, spomladi in poleti 1775 obiskuje s svojo igralsko družino mesta v Nižji in Gornji Avstriji, igra v Olomoucu, v letih 1775 (jeseni), 1776 (poleti), 1777 (spomladi) gostuje na predmestnih odrih v Starem in Novem Lerchenfeldu na Dunaju, odide v Bratislavo in Znojmo. Jeseni 1777 se združi s svojim starim družabnikom Koberweinom in postavi skupaj z njim igralsko kolibo na Spittelbergu pred Grajskimi vrati dunajskega mestnega obzidja, 1779 je v Linzu, 1780 v St. Pöltnu, 1782 v Kremsu in dva meseca na dunajskem predmestnem gledališču v Leopoldstadtu pri starem znancu, ravnatelju Menningerju, 1783 se Hellmannova družina, ki ima nekaj prav dobrih igralcev, združi z matično družino gledališča v Leopoldstadtu, kjer Hellmann nastopa vse do 5. februarja 1800 — do svoje smrti.¹⁰

O Hellmannovi igralski družini izza časa njegove ljubljanske entreprize ne vemo, če izvzamemo igralca Fuhrmanna, prav nič, z rezervo bi lahko navedli njegovega družabnika Koberweina, igralco Frančiško Sartori (poznejšo ženo ovdovelega Koberweina) in morda igralca in »dekoraterja« Siegla, ki je pri Hellmannu izpričan l. 1771 v Gradcu.¹¹ Tudi repertoar ni ohranjen, vemo le, da je Hellmann v času prve entreprize v Bratislavi uprizarjal kvalitetne igre Gellerta, Lessinga, Voltaira in Weisseja ter imel z njimi precejšen uspeh.¹² Pogostno menjavanje krajev pa kaže, da njegova igralska kompanija ni bila velika in da so jo po običaju takratnih potujočih kompanij sestavljali člani dveh ali treh družin, medsebojno povezanih s sorodstvom ali s skupnimi interesi. Le nekaj mesecev trajajoče entreprize na enem mestu, menjavanje krajev in občinstva je gotovo tudi v zvezi s specifičnim izborom iger, ki jih je taka potujoča družina lahko postavila na oder in jih potem v istem mestu pred skoraj vedno istimi maloštevilnimi gledalci ni mogla ponavljati. Principal take družine je moral zmeraj znova iskati novih možnosti, kako priti tudi s skrčenim ali omejenim repertoarjem do kruha.

Čeprav je Hellmann v Gradcu (1767/1768) nastopal v vlogah prvih ljubavnikov in junakov,¹² je bil po svojem značaju verjetno predvsem komik, saj ga istočasni vir, ki navaja dva člana Menningerjeve družine v Badnu (1766), označuje s *Comediant*, njegovega tovariša pa z *igralcem* (Akteur).¹³ Hellmann je pač od svojega takratnega principala Menningerja prevzel tudi marsikakšno značilnost njegovega repertoarja, ki je bil poudarjeno burlesknega značaja in so igralci tvorili pravzaprav le ozadje za glavno komično osebo. Vsa razvojna pot

¹⁰ Podatki, ki se nanašajo na Penzing in avstrijska mesta, so po Blüml & Gugitz 15, 30, 43—50, 52, 135, 333—336, 346, podatki za Dunaj tudi po Rommel l. c. 416, ostali podatki po Kosch l. c.

¹¹ Gugitz Gustav, *Der weiland Kasperl* (Wien 1920), 295.

¹² Kosch l. c.

¹³ Blüml & Gugitz l. c. 15.

Hellmanna od Menningerja preko manjših mestnih in predmestnih odrov pa vse do ponovne združitve z Menningerjem v Leopoldstadtskem gledališču, ki je skoraj izključno gojilo lokalno burko in veseloigro, kaže, da je tudi pri Hellmannu bil glavni poudarek na veselem žanru in na dramski igri. Ko je v letih 1772 do 1774 nastopal v Penzingu (torej skoraj neposredno po ljubljanski entreprizi), je kljub postavljenim pogojem, da mora »dobro uprizarjati pravilne in častitljive komedije«, ¹⁴ dajal burke z dvoumno ali prostaško vsebino (Zoten) ter »okleščene groteske« (beschnittene Fratzenstücke) z ekstemporiranimi šalami in dovtipi. ¹⁵ Na splošno je bilo znano, da ni brez okusa, da pa je uprizoril več iger, ki jih na dunajskem dvornem gledališču niso smeli uprizoriti, in da si je izbral za osnovo igranja nedovoljeno ekstemporiranje. ¹⁶

To so glavne poteze Hellmannovega repertoarja in značaja igre njegove družine, ki so bile verjetno enake v Badnu, Penzingu, dunajskih predmestjih in v Ljubljani. Če bi hoteli vzporejati, bi Hellmannovo ljubljansko entreprizo lahko navedli kot paralelo k poznejši Menningerjevi ljubljanski entreprizi (1773/1774 in 1776/1777) ¹⁷ s to razliko, da Hellmann ni imel tako izvrstne komične osebe kot je bil pri Menningerju Laroche, poznejši leopoldstadtski Kasperl.

Karl Josef Hellmann — chef d'une troupe allemande en tournée à Ljubljana

Dušan Ludvik, auteur de l'excellente étude, »Le théâtre allemand à Ljubljana jusqu'en 1790« et spécialiste de l'histoire du théâtre de Ljubljana à l'époque antérieure, constate dans cet article que le chef de la troupe allemande Josef Karl Hellmann fut, en 1792, pendant quelques mois en tournée à Ljubljana. L'auteur nous donne la biographie, les caractéristiques de jeu et le répertoire de ce célèbre comédien.

¹⁴ Blümml & Gugitz l. c. 43.

¹⁵ Blümml & Gugitz l. c. 49.

¹⁶ Blümml & Gugitz l. c. 47. Igre, ki so jih uprizorili na dunajskem dvornem gledališču, so v provincialnih mestih lahko uprizorili, ne da bi jih dali v vpogled lokalnim cenzorjem (prim. Ludvik l. c. 28 ss.), ekstemporiranje je že zgodaj prepovedano, regulirano pa z dekretom iz l. 1752 (prim. Ludvik l. c. 29).

¹⁷ Ludvik l. c. 50—57, 59—60, 175—177.